

An analysis of the qualitative research conducted by Iranian psychologists: A systematic review

Dowran B. *PhD*[✉], Sheikholislami A. *MD*¹, Amiri M. *MSc*¹, Koulivand A. *MSc*¹

[✉] Behavioral Sciences Research Center, Clinical Psychology Department, Medical Faculty, Baqitallah Medical Sciences University, Tehran, Iran

¹ Clinical Psychology Department, Medical Faculty, Baqiatallah Medical Sciences University, Tehran, Iran

Received: 2014.4.21

Accepted: 2014.10.23

Abstract

Introduction: In recent years researchers in human science have been interested in qualitative researches. Considering the qualitative research capabilities and its potential role in the development of psychology, this study evaluated the qualitative research conducted by Iranian psychologists.

Method: The present study is a systematic review. By Searching the Internet websites of **Scientific Information Database** (SID), Noormags, Magiran and Ensani, 21 articles in the subject of psychology, which had been conducted by Iranian psychologists, were identified and evaluated.

Results: The findings reveal that few details on methodologies and the research processes have been presented and in some cases, applying the qualitative method was not appropriate for the research questions. The phenomenological and the interview method have been mostly used.

Conclusion: Although more than a decade has passed since the publication of the first qualitative study by Iranian psychologists, the number of articles with a qualitative approach and their quality are poor. Due to the role of this approach on the production and the development of psychology, it is expected that qualitative research will find its actual and desired position among researchers in psychology.

Keywords: Research Methods, Qualitative Method, Systematic Review, Qualitative Approach

تحلیلی بر پژوهش‌های کیفی انجام شده توسط روانشناسان ایرانی: یک مرور سیستماتیک

بهناز دوران[✉]، علی شیخ الاسلامی^۱، ماندانا امیری^۱، علیرضا کولیوند^۱

[✉]مرکز تحقیقات علوم رفتاری، گروه روانشناسی بالینی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله "ع" ، تهران، ایران
^۱گروه روانشناسی بالینی، دانشکده پزشکی، دانشگاه علوم پزشکی بقیه الله "ع" ، تهران، ایران

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۳/۸/۱

تاریخ دریافت: ۱۳۹۳/۲/۱۰

چکیده

مقدمه: در طی سال‌های اخیر به کارگیری روش‌های کیفی در پژوهش مورد توجه پژوهشگران علوم انسانی قرار گرفته است. با توجه به قابلیت‌های پژوهش کیفی و نقش بالقوه آن در تولید و توسعه علم روانشناسی، هدف پژوهش حاضر بررسی و ارزیابی پژوهش‌های کیفی انجام شده توسط روانشناسان ایرانی است.

روش: این پژوهش به روش مرور سیستماتیک انجام شده است، به این صورت که با جستجو در پایگاه‌های اطلاع رسانی اینترنتی جهاددانشگاهی، مجلات تخصصی نور، بانک اطلاعات نشریات کشور و پرتال جامع علوم انسانی؛ ۲۱ مقاله با موضوع روانشناختی که به روش کیفی توسط روانشناسان ایرانی انجام شده، شناسایی شده و مورد ارزیابی قرار گرفتند.

یافته‌ها: نتایج ارزیابی نشان داد مقالات انتشار یافته، جزئیات کمی از روش و فرایند پژوهش منتشر کرده و در برخی موارد، سوالات پژوهش متناسب با روش کیفی نبود. همچنین روش پدیدارشناسی و تکنیک مصاحبه بیشترین کاربرد را داشته است.

نتیجه‌گیری: در مجموع می‌توان اظهار داشت با وجود گذشت بیش از یک دهه از انتشار اولین پژوهش انجام شده به روش کیفی توسط روانشناسان ایرانی، سهم مقالات انتشار یافته به روش کیفی اندک بوده و کیفیت روش شناختی آن‌ها چندان مطلوب نیست. انتظار می‌رود با توجه به نقشی که این رویکرد می‌تواند در تولید و توسعه علم روانشناسی داشته باشد، جایگاه واقعی و مطلوب خود را در میان پژوهشگران حوزه روانشناختی پیدا کند.

کلیدواژه‌ها: روش پژوهش، روش کیفی، مرور سیستماتیک

مقدمه

در حالیکه پژوهش کیفی قدمتی طولانی در رشته‌هایی مانند انسان‌شناسی و رویکردهایی همچون روان‌تحلیل‌گری (Psychoanalysis) و انسان‌گرایی (Humanistic) دارد؛ تنها در سال‌های اخیر است که در رشته روان‌شناسی، پژوهش کیفی عمومیت بیشتری یافته است. در سال‌های ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰ بحث‌های روش‌شناختی درباره غلبه پژوهش کمی در روان‌شناسی و اتکا بر تجارب آزمایشگاهی و پرسشنامه‌ها به راه افتاد. عمده‌نگرانی‌ها مربوط به روایی بوم‌شناختی (Ecological Validity)، اهمیت زبان و زمینه (Context) و ماندن آن بود. در آن زمان بسیاری از مقالات کیفی شامل نقد روش‌های کمی برای کسب حمایت منطقی از یک مطالعه کیفی بودند. اما در طی زمان مقبولیت این روش رشد یافت به طوری که در سال ۱۹۹۰ روش‌های کیفی در انگلستان به طور رسمی پذیرفته شد. در حال حاضر در اغلب کتب اصلی روش‌های پژوهش در حوزه روان‌شناسی، روش‌های کیفی در کنار روش‌های کمی پوشش داده می‌شوند، مجلات بین‌المللی مطالعات کیفی بسیاری را منتشر کرده‌اند و نشانه‌هایی از رشد مقبولیت روش‌های کیفی در میان دانشجویان تخصصی بهداشت روان وجود دارد [۱].

اگرچه بنظر می‌رسد علاقه به روش‌های پژوهش کیفی رو به افزایش باشد، درباره میزان استفاده روان‌شناسان ایرانی از روش‌های تحقیقاتی کیفی، انواع سؤالات تحقیقاتی که با این روش‌ها بررسی شده‌اند و یا انواع روش‌های کیفی که بکار رفته‌اند اطلاعاتی وجود ندارد یا بسیار اندک است. به عبارت دیگر، این سوال مطرح است که آیا روش کیفی در میان روان‌شناسان ایرانی نیز مقبولیت و عمومیت یافته است؟ کیفیت پژوهش‌های انجام شده به این روش چگونه است؟ هدف پژوهش حاضر این است که به ارزیابی کمی و کیفی پژوهش‌های کیفی انجام شده توسط روان‌شناسان ایرانی بپردازد.

دگرگونی‌های سریع اجتماعی و گوناگونی واقعیت‌های زندگی، ما را به گونه‌فزاینده‌ای با بافت‌های جدید اجتماعی روبه‌رو ساخته است. این تغییرات سبب شده روش‌شناسی‌های قیاسی سنتی یعنی استنتاج پرسش‌ها و فرضیه‌های پژوهش از مدل‌های نظری و آزمون آن‌ها در برابر شواهد تجربی، از تشخیص و تمایز عاجز بماند. از این رو در پژوهش به ناچار باید از راهبردهای استقرایی استفاده شود [۲]. روش‌های تحقیق کیفی به خوبی برای رسیدگی به چنین رخنه‌هایی در اطلاعات، توصیف با جزئیات بیشتر و غنی‌تر، مطالعه اثر متقابل عمل و زمینه، بررسی پدیده‌های جدید یا نوظهور و پدید آوردن بینش‌های نظری مفید و مناسب‌اند [۳]. به عبارت دیگر در پژوهش کیفی، بجای سؤالاتی درباره‌ی «چند تا» یا «چقدر»، به دنبال جواب سؤالاتی درباره‌ی «چه چیز»، «چطور» یا «چرا» پدیده‌ها هستند. پژوهش کیفی بجای داده‌های عددی، از داده‌های زبانی (مکتوب یا شفاهی) استفاده می‌کند. یک پژوهش کیفی از تکنیک‌های کیفی جمع‌آوری و تحلیل داده (مانند مصاحبه‌های

عمقی بجای پرسشنامه) استفاده می‌کند، و همچنین داده‌های کیفی گزارش می‌کند (داده‌های گفتاری بجای داده‌های عددی). کیدر و فاین [۴] بین دو معنا از پژوهش کیفی تمایز قائل شده‌اند: «کیوو بزرگ» (Big q) که به روش‌های پژوهشی استقرایی و باز (Open-ended) اشاره دارد و به جستجوی معنا یا تولید نظریه می‌پردازد (مانند پدیدارشناسی، نظریه زمینه‌ای و تحلیل گفتمان)؛ و «کیوو کوچک» (Little q) که تکنیک‌های جمع‌آوری غیر عددی داده (مانند مصاحبه نیمه ساختاریافته و گروه‌های کانونی) را شامل می‌شود.

باید در نظر داشت آنچه پژوهش کیفی را از پژوهش کمی متمایز می‌سازد، تمایز و تفاوت دو پارادایم خردگرایانه (Rationalistic) و طبیعت‌گرایانه (Naturalistic) است؛ نکته‌ای که باید در ارزیابی کیفیت پژوهش کیفی مد نظر قرار گرفته و از کاربرد نابجای مفاهیم و معیارهای ارزیابی پژوهش کمی، پرهیز کرد. بنابراین، در حالیکه دیگر نباید نیاز بیشتری به توجیه استفاده از روش‌های کیفی (در مقایسه با روش‌های کمی) وجود داشته باشد، همزمان، نیاز به بهبود کیفیت پژوهش کیفی وجود دارد. ملاک‌هایی که به طور سنتی برای ارزیابی ارزش علمی پژوهش کمی در روان‌شناسی استفاده می‌شود (برای مثال اعتبار، معرف بودن، روایی، تعمیم‌پذیری، عینیت) به شکل فعلی‌شان قابل کاربرد در پژوهش کیفی نیستند. در نتیجه پژوهشگران کیفی، مدت‌هاست که درگیر بحث درباره روش‌های ارزیابی پژوهش کیفی هستند و نتیجه حاصل از آن معرفی مجموعه‌های متفاوتی از ملاک‌ها و بحث پیرامون ارزش چنین ملاک‌هایی شده است. گرچه هر روش کیفی ملاحظات خاص خودش را دارد و کاربرد معیاری واحد برای همه روش‌های کیفی ساده‌انگارانه و عاری از دقت نظر است، اما می‌توان مشخصه‌های علمی را نیز تعریف کرد که قابل تعمیم به تمام روش‌های کیفی باشد. به عبارت دیگر می‌توان ارزیابی را در دو سطح عام و خاص (که مختص و متناسب با هر روش تعریف شده باشد) انجام داد.

با توجه به قابلیت‌های پژوهش کیفی و نقش بالقوه آن در تولید و توسعه علم روان‌شناسی، هدف پژوهش حاضر این است که جایگاه این روش پژوهشی را در میان روان‌شناسان ایرانی شناسایی کند. به عبارت دیگر، هدف این پژوهش، ارزیابی کمی و کیفی پژوهش‌های کیفی انجام شده توسط روان‌شناسان ایرانی است.

روش

با توجه به هدف اصلی پژوهش حاضر که بررسی پژوهش‌های انجام گرفته به روش کیفی توسط روان‌شناسان ایرانی است، مرور سیستماتیک به عنوان روش پژوهش انتخاب شد. در ابتدا، مجلات منتشر شده در حوزه روان‌شناسی با درجه علمی - پژوهشی برای دستیابی به هدف پژوهش در نظر گرفته شده بودند. اما از آنجاکه تنها برخی از مجلات، پایگاه اینترنتی مستقل قابل جستجو دارند؛ بنابراین پایگاه‌های اطلاع‌رسانی جهاددانشگاهی (<http://sid.ir>).

عنوان و چکیده، مورد ارزیابی اولیه قرار گرفته و پژوهش‌های با موضوع روانشناسی و روش پژوهش کیفی جدا شدند (جدول ۲). بدیهی است مقالات مشابه در هر پایگاه که با کلیدواژه‌های مختلف به دست آمده بودند، تنها یکبار به حساب آمدند.

در گام چهارم، مقالات گردآوری شده در تمامی پایگاه‌ها به صورت موازی مورد بازبینی قرار گرفت و پس از حذف موارد مشابه و تکراری، در نهایت تعداد ۱۵۳ مقاله با موضوع روانشناسی که روش پژوهش آن‌ها کیفی بود، به دست آمد.

در گام آخر، از بین ۱۵۳ مقاله انتشار یافته، مقالاتی که حداقل یکی از نویسندگان آن روانشناس (دارای مدرک کارشناسی ارشد و یا بالاتر) بودند (۲۱ مقاله)، جهت ارزیابی و تحلیل انتخاب شدند (جدول ۳). لازم به ذکر است هرگام، مورد بازبینی حداقل دو نفر از نویسندگان مقاله قرار گرفته است.

یافته‌ها

باتوجه به جدول ۳ ملاحظه می‌شود، اولین پژوهش انجام گرفته به روش کیفی، در سال ۱۳۸۰ انتشار یافته است. اطلاعات مربوط به سال انتشار مقالات را می‌توانید در جدول ۴ مشاهده کنید.

همچنین عناوین مقالات جدول ۳، نشانگر تنوع موضوعاتی است که به روش کیفی، به آن‌ها پرداخته شده است. برای مثال موضوعات فردی (مانند احساس تنهایی) و بین‌فردی (تسهیل ارتباط) یا بالینی (درمان با متادون) و غیربالینی (فرایند حل مسئله). جهت ارزیابی ۲۱ مقاله منتخب، روش به کارگرفته شده، تکنیک گردآوری اطلاعات، تعداد مشارکت کنندگان (حجم گروه) و چگونگی تحلیل داده‌ها بررسی شد.

همانطور که در جدول ۵ آمده، در نیمی از مقالات (۱۱ مورد) روش پژوهش تصریح نشده و از بین روش‌های تصریح شده، پدیدارشناسی (۴ مورد) بیشترین تعداد را دارد.

مجلات تخصصی نور (<http://www.noormags.com>)، بانک اطلاعات نشریات کشور (<http://www.magiran.com>) و پرتال جامع علوم انسانی (<http://www.ensani.ir>) به عنوان منابع پژوهش انتخاب شدند.

فرایند جستجو و انتخاب مقالات شامل پنج گام می‌باشد که در ادامه به ترتیب هرگام توضیح داده می‌شود. گام اول انتخاب کلیدواژه‌های مناسب بود به طوری‌که بتواند تا حد امکان تمام پژوهش‌های کیفی انجام شده را در بر گیرد. به این منظور، برای جستجو در پایگاه‌های اطلاع‌رسانی اینترنتی، کلیدواژه‌های پژوهش کیفی، تحقیق کیفی، گراندد تئوری، تئوری داده بنیاد، تئوری زمینه‌ای، تئوری پایه (Grounded theory)؛ پدیدارشناسی، پدیدارشناسی (Phenomenology)؛ تحلیل گفتمان (Discourse analysis)؛ روایتی، تحلیل روایت (Narrative)؛ مطالعه موردی (Case study)؛ قوم‌شناسی، فوکوس‌گروپ، بحث متمرکز گروهی، بحث گروهی متمرکز (Focus group) و مصاحبه نیمه ساختاریافته (Semi-structured interviewing) انتخاب شدند. انتخاب این کلیدواژه‌ها براساس روش‌های مختلف پژوهش کیفی، روش‌های گردآوری اطلاعات در پژوهش‌های کیفی و با توجه به تنوع معادل‌های فارسی موجود صورت گرفت. در گام دوم، با توجه به امکانات جستجوی هر سایت، در صورت امکان عین عبارت کلیدواژه، انتخاب و با موضوع روانشناسی، علوم انسانی و یا بدون ذکر موضوع، در قسمت کلیدواژه، عنوان و یا چکیده جستجو صورت گرفت. نتایج حاصل از این دو گام در جدول ۱ آمده است.

نتایج جستجو پایگاه پرتال جامع علوم انسانی مربوط به تاریخ ۱۰ مهر ۹۲ و بقیه پایگاه‌ها، مربوط به تاریخ ۲۱ شهریورماه ۹۲ می‌باشد.

در گام سوم، نتایج حاصل از جستجوی هر کلیدواژه، در قسمت

جدول ۱. تعداد نتایج جستجو در هر پایگاه اطلاع‌رسانی اینترنتی

کلیدواژه	پایگاه
پژوهش کیفی	۲۰
تحقیق کیفی	۱۸
گراندد تئوری	۱۵
تئوری داده بنیاد	۰
تئوری زمینه‌ای	۲
تئوری پایه	۴
پدیدارشناسی	۸
پدیدارشناسی	۱۶
تحلیل گفتمان	۸
روایتی	۱۵
تحلیل روایت	۷۳
مطالعه موردی	۵
قوم‌شناسی	۷۲
فوکوس‌گروپ	۰
بحث متمرکز گروهی	۲
بحث گروهی متمرکز	۰
مصاحبه نیمه ساختاریافته	۰
پرتال جامع علوم انسانی	۱۶۹
بانک اطلاعات نشریات کشور	۲۷۶
مجلات تخصصی نور	۴۵
جهاددانشگاهی	۲۰
تعداد	۳۲

جدول ۲. تعداد پژوهش‌های کیفی با موضوع روانشناسی در هر پایگاه

پایگاه	جهاددانشگاهی	مجلات تخصصی نور	بانک اطلاعات نشریات کشور	پرتال جامع علوم انسانی
تعداد	۵۱	۳۷	۹۶	۳۲

کارگرفته شده را مشخص نکرده‌اند. تعداد مشارکت کنندگان در پژوهش حداقل ۵ نفر و حداکثر ۱۰۰۰ نفر (روش آمیخته) استفاده شده است. میانگین ۲ نشان دهنده میانگین تعداد مشارکت کنندگان در پژوهش، پس از حذف مقالات به روش آمیخته است (جدول ۶).

لازم به ذکر است که در جدول ۴، روش آمیخته (کمی و کیفی) مقالاتی را شامل می‌شود که در مقاله، روش «آمیخته» یا «کمی و کیفی» تصریح شده باشد. در این مقالات، تنها یک مقاله روش کیفی به کار گرفته شده را تصریح کرده (پدیدارشناسی) و ۳ مقاله دیگر روش کیفی به

جدول ۳. فهرست مقالات منتخب

ردیف	سال	عنوان	مجله
۱	۱۳۸۰	کاوش کیفی در «نواژگان» رایج در میان نوجوانان: کاربرد آن‌ها برای تسهیل ارتباط و پردازش هیجانی	تازه‌های علوم شناختی، ۳(۳): ۴۵-۴۰.
۲	۱۳۸۴	بررسی باورهای برنامه ریزان درسی در باره تفاوت‌های دختران و پسران در حوزه شناختی	مطالعات زنان، سال سوم، شماره ۸، ۹۶-۸۳.
۳	۱۳۸۴	مقایسه روایت‌های زندگی افراد افسرده و مضطرب با افراد عادی.	تازه‌های علوم شناختی، شماره ۲۷، ۶۴-۵۸.
۴	۱۳۸۶	مشکلات و نیازهای مادران کودکان مبتلا به اختلالات ایتسبیک: یک پژوهش کیفی.	خانواده پژوهی، سال سوم، شماره ۷، ۱۱۰۷-۶۹۷.
۵	۱۳۸۶	بررسی کیفی نقش عملکرد خانواده در بروز رفتارهای مخاطره آمیز نوجوانان.	مطالعات روانشناختی زمستان؛ ۳(۴): ۴۵-۶۸.
۶	۱۳۸۶	بررسی مولفه‌های روان شناختی در فرایند حل مسئله علوم اجتماعی در دانش آموزان دختر پایه سوم متوسطه و دوره پیش دانشگاهی شهر تهران.	مطالعات روانشناختی، سال سوم، شماره ۳، صص ۷۷-۴۹.
۷	۱۳۸۷	رویکردی به رشد حرفه‌ای مداوم معلمان: موردی از کاربرد شیوه مصاحبه گروه‌های کانونی.	روانشناسی و علوم تربیتی، ۳۸(۲): ۷۵-۴۷.
۸	۱۳۸۷	برنامه‌ی آموزش حرفه‌ای برای دانش آموزان کم توان ذهنی از دیدگاه والدین.	تعلیم و تربیت استثنائی، شماره ۸۲، ۱۳-۳.
۹	۱۳۸۸	نگرش بیماران مبتلا به MS نسبت به کیفیت زندگی خویش و خدمات مشاوره و روان شناسی.	مطالعات روان شناختی، ۵(۲): ۸۹-۱۱۶.
۱۰	۱۳۸۹	بررسی ادراک معلمان از تفکر انتقادی.	علوم تربیتی، ۳(۱۱): ۲۹-۴۶.
۱۱	۱۳۸۹	بررسی نقش هویت مادران در شکل گیری هویت جنسیتی دختران نوجوان شهر تهران.	علوم اجتماعی، سال چهارم، شماره ۴، ۳۱-۷.
۱۲	۱۳۹۰	تجربه زنان بستری در بخش روانپزشکی از روابط خانوادگی- زوجی: یک پژوهش کیفی	روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران، سال هفدهم، شماره ۳، ۲۵۵-۲۴۸.
۱۳	۱۳۹۰	شناخت درمانی مبتنی بر ذهن آگاهی در مورد بیماران افسرده خودکشی‌گرا (یک مطالعه کیفی).	علوم رفتاری، ۵(۱) (مسلسل ۱۵): ۳۳-۳۸.
۱۴	۱۳۹۰	مقایسه کیفی و کمی رضایت زناشویی در زنان شاغل با تاکید بر همسانی و عدم همسانی منزلت شغلی زوجین.	خانواده پژوهی، سال هفتم، شماره ۲۸، ۴۳۳-۴۲۱.
۱۵	۱۳۹۰	مبانی مفهومی احساس تنهایی: یک مطالعه کیفی.	روانشناسی تحولی (روانشناسان ایرانی)، ۸(۳۰): ۱۴۱-۱۲۳.
۱۶	۱۳۹۰	مطالعه‌ی پیرامون چگونگی برابری جنسیتی در آموزش و ارتقای امنیت روانی زنان جامعه ایران از طریق آموزش‌های مجازی.	پژوهش‌های روان شناسی اجتماعی، ۱(۴): ۶۳-۸۰.
۱۷	۱۳۹۰	پدیدار شناسی تجارب مادران در زندگی با کودکان ADHD.	خانواده پژوهی، سال هفتم، شماره ۲۵، ۲۲-۵.
۱۸	۱۳۹۱	نقش بازی‌های رایانه‌ای در شکل‌گیری هویت.	علوم رفتاری، دوره ششم، شماره ۴، ۳۰۶-۲۹۹.
۱۹	۱۳۹۱	اثرات روان‌شناختی اعزام به ماموریت‌های رزمی دریایی طولانی‌مدت بر خانواده‌های کارکنان؛ پژوهش کیفی.	طب نظامی، دوره ۱۴، شماره ۲، ۱۲۱-۱۱۳.
۲۰	۱۳۹۱	بررسی موانع گرایش دانشجویان روان شناسی و مشاوره به رویکرد اسلامی: پژوهش کیفی.	روانشناسی و دین، سال پنجم، شماره ۲، ۵۴-۳۵.
۲۱	۱۳۹۱	دلایل قطع درمان نگهدارنده با متادون در مراجعان به مرکز ملی مطالعات اعتیاد: یک پژوهش کیفی.	روانپزشکی و روانشناسی بالینی ایران، شماره ۷۱، ۳۰۹-۲۹۹.

جدول ۴. سال انتشار مقالات با روش کیفی

سال انتشار	۱۳۸۰	۱۳۸۱-۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱
تعداد	۱	۰	۲	۰	۳	۲	۱	۲	۶	۴

جدول ۵. فراوانی روش‌های پژوهش به کار گرفته شده

روش پژوهشی	پدیدارشناسی	گرائند تئوری	تحلیل روایت	آمیخته (کمی و کیفی)	تصریح نشده	جمع
تعداد	۴	۱	۱	۴	۱۱	۲۱

جدول ۶. تعداد مشارکت‌کنندگان در پژوهش

میانگین ۲	میانگین ۱	حداکثر	حداقل	تعداد مشارکت‌کنندگان
۳۱/۵۶	۸۱/۶۲	۱۰۰۰	۵	

در توضیح چگونگی تحلیل داده‌های کیفی، ۷ مورد تصریح نشده، ۴ مورد روش تحلیل محتوا، ۴ مورد مقوله بندی (کدگذاری)، ۱ مورد کدگذاری استراوس و کوربین (Strauss A & Corbin J)، ۲ مورد هفت مرحله‌ای کلایزی (Collaizzi)، ۱ مورد پدیدارشناسی اسمیت، ۱ مورد درایه ماتریس (Entry matrix) و ۱ مورد کمی کردن (مقیاس ۵ درجه‌ای) را به عنوان روش تحلیل داده‌ها معرفی کرده‌اند (جدول ۸).

بررسی مقالات مشخص شد برای گردآوری اطلاعات به ترتیب از تکنیک‌های مصاحبه، فوکوس گروپ و پرسشنامه استفاده شده است. لازم به ذکر است تکنیک مصاحبه شامل ۴ مورد فقط مصاحبه نیمه ساختاریافته، ۶ مورد مصاحبه نیمه ساختاریافته و پرسشنامه، ۲ مورد مصاحبه که نوع آن تصریح نشده، ۱ مورد مصاحبه بدون ساختار، ۱ مورد مصاحبه ساختار یافته، ۱ مورد مصاحبه ساختار یافته و پرسشنامه و ۳ مورد مصاحبه عمیق است (جدول ۷).

جدول ۷. روش گردآوری اطلاعات

روش	مصاحبه	فوکوس گروپ	پرسشنامه (بسته - پاسخ و باز- پاسخ)	جمع
تعداد	۱۸	۲	۱	۲۱

جدول ۸. روش تحلیل داده‌های کیفی

روش	تصریح نشده	تحلیل محتوا	مقوله بندی	استراوس و کوربین	کلایزی	درایه ماتریس	کمی کردن	پدیدارشناسی اسمیت
تعداد	۷	۴	۴	۱	۲	۱	۱	۱

بحث

بیش از یک دهه از انتشار اولین پژوهش کیفی انجام شده توسط روانشناسان ایرانی می‌گذرد. در طی این مدت، حوزه‌های مختلف خدمات بهداشتی، سلامت و مدیریت علاقه‌زاینده‌ای را به استفاده از روش‌های پژوهش کیفی نشان داده‌اند به طوری که در سال‌های بین ۱۹۹۸ و ۲۰۰۸، مقالات با روش کیفی، ۹ درصد از مقالات انتشار یافته در ۹ مجله اصلی خدمات سلامت و مدیریت را شامل می‌شدند. گرچه نرخ مقالات کیفی با مقالات کمی برابر نبود، تحلیل ارجاعات (Citation analysis) نشان داد که پژوهش‌های کیفی، به طور مساوی در حوزه‌های بنیادی دانش مشارکت داشتند [۳]. محدودیت‌های جستجو در پایگاه‌های اینترنتی داخلی، امکان چنین تحلیل‌هایی را فراهم نمی‌سازد و البته هدف اصلی نویسندگان مقاله نیز این امر نبوده است. با این وجود، با در نظر گرفتن تعداد نشریات تخصصی روانشناسی منتشر شده در داخل و تعداد مقالات انتشار یافته در هر سال، تعداد ۲۱ مقاله انتشار یافته با روش پژوهش کیفی، بسیار اندک می‌نماید. ضمن آنکه، کمتر از ۲ درصد از مقالات انتشار یافته با موضوع روانشناختی و روش پژوهش کیفی، توسط روانشناسان انجام شده است (۲۱ مقاله از ۱۵۳ مقاله). غالب بودن

برای ارزیابی کیفیت مقالات به صورت عام، ضمن پاسخ به این سوال که «آیا روش کیفی متناسب با سوالات پژوهش است؟»، چگونگی ارائه جزئیات پژوهش (مبسوط، جزئیات کم، فاقد اطلاعات) مورد بررسی قرار گرفت. چنانچه مقاله اطلاعات مبسوطی (حداقل یک صفحه از مجله یا بیشتر) را در زمینه جزئیات روش شناختی شامل نمونه، گردآوری اطلاعات و تحلیل‌ها منتشر کرده باشد، مبسوط و چنانچه اطلاعات ارائه شده کمتر از یک صفحه بوده و یک مورد یا بیشتر از موارد فوق حذف شده باشد، با جزئیات کم ارزیابی می‌شود [۳]. در این قسمت به این سوالات (به عنوان راهنما) پاسخ داده شد: آیا سوالات پژوهش واضح هستند؟ آیا انتخاب نمونه‌ها، گردآوری داده‌ها و تحلیل آن‌ها به وضوح شرح داده شده است؟ آیا اطلاعات، تفاسیر و نتیجه‌گیری به خوبی و به وضوح یکپارچه شده‌اند؟ [۵] نتایج این ارزیابی نشان داد که در سه مقاله، روش کیفی تناسبی با سوالات پژوهش نداشت به طوری که به جای چگونگی، چه چیزی و ... به دنبال پاسخ‌های بله/خیر، وجود رابطه و تفاوت و ... بودند. گرچه هیچ یک از مقالات فاقد اطلاعات روش‌شناختی نبودند، اطلاعات ارائه شده و تفاسیر و نتیجه‌گیری‌ها فاقد جزئیات بوده و هیچ یک اطلاعات مبسوطی ارائه نکرده بودند.

همچنین تکنیک مصاحبه یکی از شناخته شده ترین و پرکاربردترین ابزارها در میان روانشناسان است. این پیشینه و اجرای به ظاهر ساده تر آن می تواند علت اقبال بیشتر به این تکنیک باشد.

نتیجه گیری

در مجموع می توان اظهار داشت با وجود گذشت بیش از یک دهه از انتشار اولین پژوهش انجام شده به روش کیفی توسط روانشناسان ایرانی، سهم مقالات انتشار یافته به روش کیفی اندک بوده و کیفیت روش شناختی آن ها چندان مطلوب نیست. انتظار می رود با توجه به نقشی که این رویکرد می تواند در تولید و توسعه علم روانشناسی داشته باشد، به دور از مُدگرایی و سطحی نگری، جایگاه واقعی و مطلوب خود را در میان پژوهشگران حوزه روانشناختی پیدا کند. لازم به ذکر است نتایج ارائه شده براساس اطلاعات ثبت شده در پایگاه های اطلاع رسانی ذکر شده و امکانات جستجو هریک می باشد. بنابراین احتمال دارد پژوهش های کیفی دیگری نیز توسط روانشناسان ایرانی انجام شده باشد که در پایگاه های مورد استفاده، ثبت نشده اند؛ با کلیدواژه های به کار گرفته شده، یافت نشده اند و یا به صورت مقاله انتشار نیافته اند.

تشکر و قدردانی: از تمامی روانشناسان ایرانی که به پژوهش در حوزه روانشناسی مشغولند؛ فارغ از مرزبندی های کیفی و کمی؛ سپاسگزاریم.

منابع

1. Thompson AR, Harper D. Introduction. *Qualitative Research Methods in Mental Health and Psychotherapy*: John Wiley & Sons, Ltd; 2011.
2. Hooman HA. *practical guide of qualitative research*. Tehran: Samt press; 2006.[Persian]
3. Weiner BJ, Amick HR, Lund JL, Lee SY, Hoff TJ. Use of qualitative methods in published health services and management research: a 10-year review. *Med Care Res Rev*. 2011;68(1):3-33.
4. Willig C. *Introducing Qualitative Research in Psychology*: McGraw-Hill Education; 2008.

دیدگاه پوزیویستی در میان جامعه علمی روانشناسان (از جمله اساتید، سردبیران و داوران مجلات)، عدم شناخت کافی از روش کیفی و کمبود منابع فارسی روش شناختی با رویکرد کیفی در حوزه روانشناسی می تواند از علل احتمالی کم توجهی به این رویکرد باشد.

مقالات مورد بررسی، جزئیات روش شناختی کمی را منتشر کرده اند که این یافته همسو با یافته های هاف و ویت [۶] و وینر و همکاران [۳] است. این امر سبب شده که اطلاعات مربوط به شرکت کنندگان در پژوهش، چگونگی تحلیل اطلاعات گردآوری شده و انعکاس نظرات پژوهشگر (Reflexivity) بسیار اندک و ناکافی باشد. به نظر وینر و همکاران [۳] سیاست غالب مجلات مبنی بر کنترل تعداد صفحات مقالات و کوتاه تر بودن بخش روش می تواند از علل انتشار جزئیات ناکافی از روش باشد. البته در اقلیت قرار گرفتن پژوهش های کیفی نیز می تواند منجر به شناخت ناکافی از این روش، شناخت ناکافی چگونگی انتشار گزارش پژوهش کیفی و همچنین نداشتن دستورالعمل صریح و واحد برای چگونگی انتشار و ارزیابی آن شود.

روش پدیدارشناسی و تکنیک مصاحبه بیش از سایر روش ها و تکنیک ها در مقالات به کار گرفته شده بودند که این یافته همسو با یافته های مکینن و گد [۷] است. وجود تعداد بیشتر مقالات که از روش پدیدارشناسی استفاده کرده اند، شناخت بیشتری را از این روش فراهم ساخته و الگوگیری از آن ها را تسهیل می کند.

5. Dixon-Woods M, Shaw RL, Agarwal S, Smith JA. The problem of appraising qualitative research. *Quality and Safety in Health Care*. 2004 ;1, 2004;13(3):223-5.
6. Hoff TJ, Witt LC. Exploring the use of qualitative methods in published health services and management research. *Med Care Res Rev*. 2000 ;57(2):139-60.
7. McKibbin KA, Gadd CS. A quantitative analysis of qualitative studies in clinical journals for the 2000 publishing year. *BMC Med Inform Decis Mak*. 2004; 22;4:11.